

عوامل حسرت در قیامت از دیدگاه قرآن کریم

ترک عمل صالح

اشاره

در جلسه پیشین یادآور شدیم که روز قیامت به خاطر حوادث و اتفاقاتی که در آن روی می‌دهد، نام‌های متفاوتی دارد. چون در آن روز مردم دچار حسرت می‌شوند، به آن «یوم الحسرة» نیز گفته می‌شود. از این رو همه ما وظیفه داریم، با عوامل حسرت در روز قیامت آشنا شویم و خودمان را برای آن روز آماده کنیم. در جلسه قبل به یکی از مهم‌ترین عوامل حسرت، یعنی اعراض از یاد خدا اشاره کردیم. در این جلسه به یکی دیگر از عوامل حسرت، یعنی ترک عمل صالح اشاره می‌کنیم.

رابطه ایمان و عمل صالح

برای بهره‌مندی از نعمت‌های آخرت ایمان به تنهایی کافی نیست؛ بلکه افزون بر آن، عمل صالح نیز لازم است: «... مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ»^۱ «هر کس به خدا و روز بازپسین ایمان داشت و کار شایسته کرد، پس اجرشان را پیش پروردگارشان خواهند داشت و نه بیمی بر آنان است و نه اندوهناک خواهند شد».

گستره عمل صالح

ترک عمل صالح، یعنی ترک واجبات و مستحبات؛ با این تفاوت که ترک واجبات

۱. بقره: ۶۲.

علاوه بر حسرت، دارای عذاب الهی است.

کلمه صالح، جامع‌ترین کلمه‌ای است که می‌توان در این قبیل مواقع به‌کار برد. در روایات نیز ولد صالح،^۱ سرشت صالح،^۲ عمل صالح^۳ و ... به‌کار رفته است. کلمه «صالح» معنای جامعی دارد و هیچ کلمه‌ای تا این اندازه جامع و کامل نیست؛ مثلاً درباره «ولد»، «ولد عالم عابد فاضل سالم شجاع» و نظایر اینها هر اندازه گفته شود، به جامعیت صالح نخواهد بود؛ زیرا صالح، تمام آن معانی را جامع است. اعمال صالح نیز همین‌گونه است.^۴

شرایط عمل صالح

قرآن کریم برای عمل صالح، آثار فراوانی برشمرده است؛ از جمله: آرامش،^۵ آسایش در بهشت،^۶ اجابت دعا،^۷ پیشگیری از تجاوز به حقوق دیگران،^۸ اصلاح امور،^۹ تقرب به خدا و ...^{۱۰}

همه این آثار و فواید، زمانی تحقق می‌یابد که کارها، شرایط عمل صالح را دارا باشند. عمل صالح دو شرط اصلی دارد: یکی شرط حُسنِ فعلی و دیگری شرط حُسنِ فاعلی. حُسنِ فعلی، این است که خودِ کار خوب، پسندیده و مورد رضای خدا و مفید به حال فرد یا جامعه باشد. بنابراین کارهای بیهوده‌ای که هیچ فایده‌ای ندارد؛ همانند وب‌گردی‌های بیهوده، بسیاری از بازی‌های موبایلی و رایانه‌ای، حضور در برخی کانال‌ها و گروه‌ها در شبکه‌های مجازی، حتی عبادت‌ها و توسلات «من

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۲، ص ۵۰۹.

۲. حسین نوری؛ *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*؛ ج ۲، ص ۵۵؛ محمدباقر مجلسی؛ *بحارالانوار*؛ ج ۵، ص ۳۱۷.

۳. محمدباقر مجلسی؛ *بحارالانوار*؛ ج ۶۷، ص ۲۳۰.

۴. محمد تقی فلسفی؛ *تفسیر بیان*؛ ص ۱۶۸.

۵. بقره: ۶۲.

۶. انعام: ۱۲۷.

۷. شوری: ۲۵ و ۲۶.

۸. ص: ۲۴.

۹. محمد: ۲.

۱۰. اکبر هاشمی رفسنجانی و دیگران؛ *فرهنگ قرآن*؛ ج ۲۱، ص ۲۶۳.

در آوردی» مانند دخیل بستن به برخی درختان و... که هیچ دستوری از شرع برای انجام آن نرسیده، از کارهایی محسوب می‌شوند که در قیامت برای آدمی حسرت به بار می‌آورد و شخص افسوس می‌خورد که چرا عمر گرانبهای خود را در مسیری قرار داده که اسلام عزیز اجازه نداده است. اولین شرط برای صالح بودن عمل، این است که نفس کار مفید فایده باشد یا دستوری از طرف دین اسلام برای انجام آن رسیده باشد.

دومین شرط برای صالح محسوب شدن عمل، نیت است. از نگاه اسلام، عملی می‌تواند صالح باشد که برای خدا انجام شود. کارهایی که برای غیر خدا انجام می‌شود و هدف از انجام آن ریاکاری است، ارزش اخروی ندارد و باعث حسرت قیامت خواهد شد. ریا، آثار ویرانگر فراوانی دارد که یکی از آنها، حسرت در روز قیامت است. امام باقر علیه السلام ذیل آیه «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ»^۱ فرمود:

«إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَكَانَ قَدْ عَمِلَ فِي الدُّنْيَا مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَسْرَةً أَنَّهُ كَانَ عَمَلُهُ لِيُغَيِّرَ اللَّهَ»: ^۲ «کسی که اهل جهنم است، اگر در دنیا عمل خیری را انجام داده باشد، در روز قیامت به دیده حسرت به آن نگاه می‌کند [و نمی‌تواند به آن دسترسی پیدا کند]؛ چون برای غیر خدا انجام داده است». قرآن کریم نیز بر این نکته تأکید کرده است که همه کارهایی که برای غیر خدا انجام شود، در قیامت حسرت‌افزا است».

خداوند در آیات ۵۴ به بعد سوره زمر به مردم دستور می‌دهد توبه کرده و آثار اعمال گذشته را از بین ببرند. سپس در آیه ۵۶ می‌فرماید: «أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ»: «این دستورها به خاطر آن داده شد که) مبادا کسی روز قیامت بگوید: افسوس بر من از کوتاهی‌هایی که در اطاعت فرمان خدا کردم و آیات و رسولان او را به سخریه گرفتم».

«جنب الله» در آیه شریفه، عام است و فرمان او، اطاعت او، قرب او، کتب آسمانی که از ناحیه او نازل شده است، در معنی آن جمع است. به این ترتیب گنهکاران نسبت

۱. هر کس به وزن ذره‌ای خیر انجام دهد، [پاداش] آن را می‌بیند (زلزال: ۷).

۲. علی بن ابراهیم قمی؛ تفسیر القمی؛ ج ۲، ص ۴۳۳.

به تمام کوتاهی‌هایی که در برابر خداوند داشتند، اظهار ندامت و حسرت می‌کنند.^۱ از این رو برای انجام دادن تکالیف ترک شده، مانند نماز، روزه، حج و... از خداوند خواهان بازگشت به دنیايند.^۲

کسانی که به حجاب اسلامی بی‌توجهی می‌کنند، افرادی که به حقوق دیگران احترام نمی‌گذارند و حق‌الناس و حق‌الله را رعایت نمی‌کنند، آنان که اهل موسیقی‌های مبتذل هستند، شبکه‌های ماهواره‌ای ضد انقلاب و ضد دین را مشاهده می‌کنند، پارتی‌بازی می‌کنند، همسایه‌آزار هستند، به وظایف سیاسی - اجتماعی خود بی‌توجهند، کارهایشان را برای غیر خدا انجام می‌دهند و ... همگی از افرادی هستند که در روز قیامت ندای حسرت سر داده و می‌گویند: «يَا حَسْرَتِي عَلَيَّ مَا فَرَطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّٰخِرِينَ».

این افراد وقتی وارد جهنم می‌شوند، می‌گویند: «ای کاش باز می‌گشتیم و آیات خدا را تکذیب نمی‌کردیم و از مؤمنان می‌شدیم».^۳ «ای کاش خداوند را فرمان می‌بردیم و پیامبر را اطاعت می‌کردیم».^۴ ولی این افسوس و حسرت فایده‌ای ندارد. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

«حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ»^۵ «آنها هم چنان به راه غلط خود ادامه می‌دهند) تا زمانی که مرگ یکی از آنان فرا رسد، می‌گوید: پروردگار من! مرا بازگردانید، شاید گذشته خود را جبران کنم و عمل صالحی در برابر آنچه ترک گفتم، به جا آورم. (ولی به او می‌گویند:) چنین نیست! این سخنی است که او به زبان می‌گوید (و اگر بازگردد، کارش همچون گذشته است) و پشت سر آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند».

۱. ناصر مکارم شیرازی و دیگران؛ تفسیر نمونه؛ ج ۱۹، ص ۵۱۱.

۲. سیدمحمد حسین طباطبایی؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۵، ص ۶۷.

۳. انعام: ۲۷.

۴. احزاب: ۶۶.

۵. مؤمنون: ۹۹ و ۱۰۰.

عوامل و زمینه‌های عدم تحقق عمل صالح

حسرت قیامت برای همه افرادی است که اعمال صالح را ترک کند. ترک عمل صالح یا به انجام ندادن کارهای خوب است؛ همانند نماز نخواندن، زکات ندادن و ... یا به خراب و فاسد کردن کارهای نیکوست.

فرد با ایمان باید با آفات عمل صالح آشنا باشد. در آیات و روایات به این آفات حسرت‌زا اشاره شده است. اینک برخی از آفات عمل صالح را که باعث حسرت قیامت می‌شود، از نظر می‌گذرانیم:

۱. کار برای غیر خدا

برخی از مردم به خاطر تن‌پروری، ضعف باورهای اعتقادی، گرفتار شدن در گرداب دام‌های شیطانی و ... از انجام اعمال صالح رویگردان هستند. دسته دوم به ظاهر کار خوب انجام می‌دهند، ولی آن را فاسد می‌کنند؛ مثلاً روزه را برای خدا نمی‌گیرند؛ بلکه برای سلامت بدن می‌گیرند؛ نماز می‌خوانند تا با حرکات ورزشی، بدن خود را سالم نگهدارند؛ حج می‌روند تا گردش و سیاحت کنند، به دیگران کمک می‌کنند تا بقیه بگویند فلانی چه قدر خوب است. چنین عبادتی، ارزش معنوی ندارد و شخص نمی‌تواند خود را مستحقّ اجر بداند. این بدان معنی نیست که نماز و روزه برای سلامت جسم و روح مفید نیست؛ بلکه فرد با ایمان به خاطر انجام فرمان خدا روزه می‌گیرد، اگر چه که فواید جسمی و روحی آن نیز شامل حال او می‌شود.

۲. تسویف

تسویف، یعنی موکول کردن کارهای نیک به ویژه توبه از گناه، به آینده که در متون اسلامی مورد نکوهش قرار گرفته و از آفات عمل نیک و باعث حسرت است. امیرمؤمنان علی علیه السلام در نامه‌ای به یکی از اصحابش نوشت:

فَتَدَارِكُ مَا بَقِيَ مِنْ عُمْرِكَ وَلَا تَقُلْ عَدَاً أَوْ بَعْدَ عَدِيٍّ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكَ بِإِقَامَتِهِمْ عَلَى الْأَمَانِيِّ وَالتَّسْوِيفِ حَتَّى أَتَاهُمْ أَمْرُ اللَّهِ بَغْتَةً وَهُمْ غَافِلُونَ فَتَقِيلُوا عَلَى أَعْوَادِهِمْ إِلَى قُبُورِهِمُ الْمُظْلِمَةِ الضَّيِّقَةِ وَقَدْ أَسْلَمَهُمُ الْأَوْلَادُ وَالْأَهْلُونَ^۱ پس باقی مانده عمرت را دریاب و

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۷۰، ص ۷۵ - ۷۶.

نگو فردا یا بعد از فردا [چنین خواهم کرد]. همانا انسان‌های قبل از تو، به خاطر آرزوها و به تأخیر انداختن‌ها هلاک شدند تا ناگهان امر خدا (مرگشان) فرا رسد و آنها غافل بودند؛ پس به روی چوب‌هایشان (تابوت‌هایشان) به سوی قبرهای تاریک و تنگ خود منتقل شدند و فرزندان و خویشاوندانشان آنها را تسلیم [گور] کردند.

۳. بخل

همان‌گونه که گذشت، از نگاه قرآن کریم در آیه ۱۶۷ سوره بقره، کسانی که به دنبال باطل‌گرایان و پیشوایان باطل حرکت می‌کنند، دچار حسرت می‌شوند: «كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ». در روایتی امام صادق علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: او مردی است که مال خود را در راه خدا انفاق نمی‌کند و بخل می‌ورزد و بعد از مرگ، آن مال در اختیار کسی قرار می‌گیرد که یا آن را در راه خدا انفاق می‌کند و یا معصیت می‌نماید. اگر در راه طاعت خدا صرف شود، این شخص اثر آن را در میزان عمل دیگری ببیند و حسرت می‌خورد و اگر در راه معصیت خرج کند، باز هم او مال را در اختیارش گذاشته (و در معصیت او شریک می‌باشد).^۱

ثروتمندان بخیل

داستان عبرت‌انگیز «أَصْحَابُ الْجَنَّةِ» نمونه‌ای روشن از ثروتمندانی است که به خاطر بخل در دنیا و آخرت دچار حسرت شدند. خلاصه داستان آنان چنین است: در سرزمین یمن در نزدیکی شهر بزرگ صنعاء،^۲ باغی وجود داشت و صاحب آن پیرمرد مؤمنی بود. او به قدر نیاز از آن بر می‌گرفت و بقیه را به مستحقان و نیازمندان می‌داد، اما هنگامی که چشم از دنیا پوشید، فرزندان گفتند: ما خود به

۱. سید هاشم بحرانی؛ البرهان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱، ص ۳۷۰؛ حسین نوری؛ مستدرک الوسائل و مستنبط

المسائل؛ ج ۱۵، ص ۲۷۴.

۲. برخی از مفسران مکان این باغ را در سرزمین حبشه یا در شام و یا طائف دانسته‌اند (ر.ک: ناصر مکارم شیرازی و دیگران؛ تفسیر نمونه؛ ج ۲۴، ص ۳۹۴؛ فضل بن حسن طبرسی؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۰، ص ۵۰۵ و...)

محصول این باغ سزاوارتریم؛ چرا که عیال و فرزندان ما بسیارند و ما نمی‌توانیم مانند پدرمان عمل کنیم! و به این ترتیب تصمیم گرفتند تمام مستمندان را که هر ساله از آن بهره می‌گرفتند، محروم سازند. به هنگام شب، در آن موقع که همه آنها در خواب بودند، عذاب و بلائی همانند صاعقه فراگیر از ناحیه پروردگار بر تمام باغ فرود آمد و آن باغ خرم و سرسبز هم‌چون شب سیاه و ظلمانی گردید و جز مشتی خاکستر از آن باقی نماند. صاحبان باغ به گمان اینکه درخت‌های پربارشان آماده برای چیدن میوه است، در آغاز صبح یکدیگر را صدا زدند و در حالی که آهسته با هم سخن می‌گفتند، برای چیدن میوه‌ها به سوی باغشان حرکت کردند. آنان مواظب بودند که حتی یک فقیر بر آنها وارد نشود. هنگامی که (وارد باغ شدند و) آن را دیدند، گفتند: ما راه را گم کرده‌ایم! یکی از آنها که از همه عاقل‌تر بود، گفت: آیا به شما نگفتم چرا تسبیح خدا نمی‌گویید؟ گفتند: منزه است پروردگار ما، مسلماً ما ظالم بودیم. سپس آنها رو به هم کردند و به ملامت یکدیگر پرداختند و فریادشان بلند شد و گفتند: وای بر ما که طغیانگر بودیم.^۱

این داستان بسیار درس‌آموز است. یکی از درس‌هایش این است که اگر تا کنون از اموالی که در اختیار ماست و از آن استفاده بهینه نکرده‌ایم، باید هرچه سریع‌تر جان و مال خودمان را توشه راه آخرت قرار دهیم. راه توبه برای همگان باز است؛ چنانکه این افراد نیز در پایان کار توبه کردند و گفتند: «امید است پروردگارمان گناهان ما را ببخشد و باغستان بهتر از این باغ به جای آن در اختیار ما بگذارد؛ چرا که ما به سوی او روی آورده‌ایم و به ذات پاکش دل بسته‌ایم و حل این مشکل را نیز از قدرت بی‌پایان او می‌طلبیم».^۲

۴. عدم پذیرش ولایت ائمه علیهم‌السلام

یکی دیگر از آفات عمل صالح، ولایت‌ناپذیری است. از نگاه قرآن کریم، رهبران جوامع به دو دسته تقسیم می‌شوند: امام حق و فرمانروای باطل. امام حق، کسی است

۱. قلم: ۱۷-۳۱.

۲. قلم: ۳۲.

که مردم را به راه خدا دعوت و آنان را هدایت می‌کند، ولی فرمانروای باطل مردم را به راه شیطان دعوت و آنان را راهی جهنم می‌کند.^۱ در روز قیامت صفوف از هم جدا می‌شود و هر گروهی در پی امامشان حرکت می‌کنند: «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ».^۲ آنان که رهبری امامان حق و عادل را پذیرفته‌اند، همراه آنها خواهند بود و آنان که پیشوایان گمراهی و باطل را برگزیده‌اند، همراه آنها خواهند بود.^۳

قرآن کریم درباره حسرت پیروان پیشوایان باطل می‌فرماید:

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا كَرِهْنَا فَنَتَّبِعُوا مِنْهُمْ كَمَا نَبْرَأُ مِنْكَ يَا رَبِّهِمْ اللَّهُ أَعْمَالُهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ: ^۴ آن‌گاه پیروان (پیشوایان گمراه از روی پشیمانی) می‌گویند: کاش دیگر بار به دنیا باز می‌گشتیم و از اطاعت آنان بیزاری می‌جستیم، چنانکه آنها از ما بیزاری جستند (و گریهی از کار ما نگشودند)، این چنین خداوند اعمالشان را به صورت مایه حسرت به آنها نشان می‌دهد و آنها را از عذاب آتش جهنم نجات نباشد.

بر اساس برخی روایات، از مصادیق «جَنبِ اللَّهِ»، ولایت امام علی علیه السلام و اولاد ایشان علیهم السلام است. ^۵ در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است: «جَنبُ اللَّهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَكَذَلِكَ مَنْ كَانَ مِنْ بَعْدِهِ [مِنَ الْأَوْصِيَاءِ بِالْمَكَانِ الرَّفِيعِ إِلَى أَنْ يَنْتَهِيَ الْأَمْرُ إِلَى آخِرِهِمْ]: ^۶ «جنب الله، امیرالمؤمنین علیه السلام است و هم‌چنین اوصیای بعد از او که مقام بلندی دارند تا به آخرین نفر آنها برسد».

امروزه که مردم از نعمت حضور امام محروم هستند، باید گوش به فرمان ولی فقیه

۱. قصص، ۴۱ - ۴۲.

۲. اسراء: ۷۱.

۳. سیدمحمد حسین طباطبایی؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۳، ص ۱۶۶؛ ناصر مکارم شیرازی و دیگران؛ تفسیر نمونه؛ ج ۱۲، ص ۲۰۱ - ۲۰۳.

۴. بقره: ۱۶۷.

۵. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۲۴، ص ۱۹۱؛ ملا محسن فیض کاشانی؛ تفسیر الصافی؛ ج ۴، ص ۳۲۶.

۶. علی بن جمعه عروسی حویزی؛ نورالتقلین؛ ج ۴، ص ۴۹۵.

باشند. وقتی ما به امام معصوم علیه السلام دسترسی نداریم، باید به سراغ کسی برویم که کم‌ترین فاصله را با او دارد؛ کسی که شناختش از اسلام، از دیگران بیشتر و عدالت و تقوایش، از همه بالاتر و برای اجرای احکام و قوانین اسلام، مناسب‌ترین فرد باشد؛ این صفات در ولی فقیه تجلی می‌یابد.

از سوی دیگر به فرموده قرآن، مردم حق مراجعه به حکومت طاغوت را ندارند.^۱ بهترین حاکمی که معصومین علیهم السلام برای بشریت معرفی کرده‌اند، ولی فقیه است؛ چنانکه در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است:

از میان شما کسی را که با احادیث ما مانوس و روایتگر آن باشد و در حلال و حرام ما بررسی و تحقیق می‌کند و احکام ما را می‌شناسد، همان کسی است که مردم باید به حکم او تن دهند. من او را حاکم بر شما قرار دادم. اگر چنین کسی به حکم ما حکم کرد، هر کس آن را نپذیرد، حکم خدا را سبک شمرده است و ما را نپذیرفته است و آن کس که ما را نپذیرد، خدا را مورد پذیرش قرار نداده و این مطلب در حد شرک به خداست.^۲

۱. نساء: ۶۰.

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۲، ص ۲۲۱.